

De Oostenrijkse Successieoorlog 1740-1748

Op 20 oktober 1740 besteede Maria Theresia (1717-1780) de Oostenrijkse troon en werd keizerin van het Habsburgse Oostenrijk. Dit was de aanleiding voor de Oostenrijkse Successieoorlog. Een aantal Europese mogendheden accepteerden niet dat een vrouw de troon besteede. Andere vorsten maakten zelf aanspraak op de troon. De oorlog hield Europa in zijn greep tot 1748.

Het was al geruime tijd duidelijk dat de opvolger van de Habsburgse keizer Karel VI een vrouw zou zijn. Het rijk van de Habsburgers was een grote verzameling van vorstendommen. De vorsten kozen uit hun midden iemand die zich keizer van het gehele rijk mocht noemen. Naast keizer over het gehele rijk had Karel zeggenschap over een aantal gebieden, waaronder Oostenrijk en Bohemen.

Volgens de wet was het echter onmogelijk voor een vrouw om dergelijke hoge titels te erven. Op zoek naar een oplossing voor het probleem ging Karel onderhandelingen aan met zijn vorsten. Die resulteerden in de onderhandelingen van 1713 in de Pragmatieke Sanctie. Maria Theresia zou de titels van haar vader erven, behalve het keizerschap. Haar man zou verkozen worden tot keizer van het gehele Roomse Rijk. Toen de goedgelovige Karel in 1740 overleed bleek de afspraak echter niets waard te zijn.

Meteen nadat Maria Theresia de troon besteede, braken een aantal vorsten de Pragmatieke Sanctie en maakten aanspraak op de troon. Pruisen veroverde met Franse steun Silezië. De Pruisische overwinningen deden het vermoeden rijzen dat Maria Theresia niet in staat was haar gebieden te verdedigen en meer vorsten zagen hun kans schoon. Frankrijk sloot een verbond met Spanje en Beieren, waar Pruisen en Saksen zich later bij aansloten. De bondgenoten hadden echter geen succes, de Oostenrijkse legers wisten stand te houden in Bohemen en drongen de aanvallers zelfs terug.

*Maria Theresia als keizerin
schilderij van Martin van Meytens, 1759*

Ook Maria Theresia wist steun te krijgen. Groot-Brittannië was een gezworen vijand van Frankrijk en koos de kant van Oostenrijk in het conflict. Waar in 1742 de tegenstanders van Maria Theresia weer de overhand leken te krijgen, verloren zij dankzij Britse steun een jaar later weer terrein.

Heel Europa was nu in oorlog. Van Zweden tot Italië, van Schotland tot Rusland. Met onvoorstelbare verliezen aan mensenlevens tot gevolg.

Frankrijk roerde zich op meer plekken. In 1744 viel het de Oostenrijkse Nederlanden binnen en bezetten de ene vesting na de andere, meestal via een directe capitulatie van het garnizoen. In 1746 was dit gebied grotendeels in Franse handen. Begin april 1747 verklaarden Frankrijk en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden elkaar de oorlog en vielen Franse troepen Staats Vlaanderen en

Staats Brabant binnen. Op 16 september 1747 valt Bergen op Zoom, de sterkste vestingstad van Staats Brabant, in Franse handen. Maastricht volgde in 1748.

Toenemende angst voor een verdere Franse invasie zorgde voor een groeiende kritiek op de heersende regenten, die verantwoordelijk werden gesteld voor de positie waarin het land verkeerde. De roep om in deze moeilijke tijden een Oranje tot stadhouder te benoemen werd sterker. Dit resulteerde in 1747 in de benoeming van prins Willem IV tot stadhouder en opperbevelhebber van het leger. En dat moest natuurlijk gevierd worden. In de stadsrekening van dat jaar vinden we een post van 287 gulden die de weduwe van bode De Bie in rekening brengt *wegens verteringe ter gelegenheit met vreugdens bedrijven wegens verheffen van Sijn Hoogheit den Heere Prince van Orange en Nassauin drie dagen ten haeren huijse door de Magistraat gedaen.*¹

*Prins Willem IV, olieverf op doek,
door Jacques-André-Joseph Aved, 1751
Coll. Rijksmuseum Amsterdam*

In de stadsrekening van 1749 vinden we nog een vergeten post met betrekking tot deze viering.² Drossaard Menno baron van Coehoorn had 25 pond kruit gekocht om bij deze *vreugde vieringh* te gebruiken. De kosten hiervan waren 12 gulden 10 stuivers.

In 1747 begonnen in Breda vredesonderhandelingen die later in Aken werden voortgezet. Op 17 oktober 1748 werd daar uiteindelijk een vredesverdrag getekend. Oostenrijk behield het bewind over de Zuidelijke Nederlanden en de Republiek kreeg het verloren gebied weer in handen.

Hoewel onze stad ver van het strijdtoneel lag, merkten we wel zeker dat het oorlogstijd was. Troepenverplaatsingen en inkwartierungen waren de getuigen hiervan.

Op 10 oktober 1746 ontving de Leerdamse magistraat een brief van de Staten van Holland dat zij dienden te *ontvangen* een eskadron Engelse dragonders en voor hen de *winter quartier*en moesten verzorgen.³ Maar ja, dat ging zo maar niet. Want met de Staten van Holland had het Leerdamse gemeentebestuur helemaal niets te maken. Leerdam was tenslotte een zelfstandig graafschap, dat formeel geen deel van Holland uitmaakte. Men kon alleen maar orders van de graaf ontvangen, in dit geval was dat prins Willem IV. Dus trok burgemeester Hendrik Cleijn naar Den Haag om met de heren Raden en Rekenmeesters te gaan overleggen hoe met dit verzoek om te gaan. Deze reis kostte 54 gulden 6 stuivers, betaald aan paardhuur, veergeld, *schuijte vragten en verteeringen*. Het resultaat van dit overleg was dat het verzoek niet uit zou gaan van de Staten van Holland maar van de prins van Oranje als *souveraine Heer en Grave van Leerdam*. En hiermee gaf de graaf ook gelijk toestemming voor deze inkwartiering. De secretaris kon nu de *billetten tot inkwartieringh* gaan maken en die aan de heren

officieren van het eskadron overhandigen. Deze inkwartiering zou overigens niet alleen in Leerdam plaats vinden, maar ook in Schoonrewoerd en Acquoy. Bij aankomst van het eskadron werden de officieren ten huize van de weduwe De Bie ontvangen en met elkaar verteerde men voor 35 gulden 8 stuivers. Een vraag die we ons ook nog kunnen stellen, is wie de kosten van deze inkwartiering moest betalen? De stadsrekening vertelt er ons niets over.

Waar deze troepen ondergebracht werden vinden we niet vermeld. Waarschijnlijk verdeeld over de inwoners van de drie plaatsen. Het ging hierbij om zo'n 100 tot 150 personen met hun paarden. Overigens werd ook in Heukelum een eskadron ingekwartierd, ook op bevel van de Staten van Holland. En die hadden het daar wel voor het zeggen.⁴

Het was oudtijds de gewoonte om in tijden van rampen, oorlog, honger of pest godsdienstige bijeenkomsten te houden. Deze werden uiteindelijk op landelijk niveau uitgeschreven door de Staten-Generaal. Zo ook in deze tijd van oorlog. Het Initiatief om in deze *bekommerlijke toestand van saken bedestonden* te gaan houden ging uit van de Waalse Kerk van Maastricht, die zich richtte tot de Staten-Generaal. Deze voelden wel wat voor het plan en lieten een brief uitgaan naar alle plaatsen in het land. Hierin werd enerzijds de Waalse Kerk in Maastricht toestemming gegeven de voorgestelde bidstonden te houden en anderzijds de andere plaatsen opgedragen ook dergelijke bijeenkomsten te beleggen. Ook de Leerdamse kerkenraad bereikte deze brief en wel via de magistraat. Hiertoe werden de beide predikanten Nicolaas Bellaart en Wilhelmus van Slingeland op 1 augustus 1747 om half twaalf op het stadhuis ontboden, waar hun de brief wordt voorgelezen. De magistraat had de brief van de Staten-Generaal ontvangen via de Raden en Rekenmeesters, die in een begeleidend schrijven toestemming geven ook in Leerdam deze bidstonden te houden. De predikanten dienden hierbij hetzelfde formulier te gebruiken als gewoonlijk in het gebed voor de prins. Hieraan moest nu worden toegevoegd de *Titel als Stadhouder, Capitain en Admiraal Generaal van de Seven Vereenigde Provinciën, alsmede Capitain Generaal en Admiraal van de Unie*. In overleg met de magistraat werd besloten deze bidstonden woensdag 's avonds om zes uur te houden. In de voorafgaande kerkdienst zondag 's morgens werd *de goede gemeynte* opgewekt deze diensten te bezoeken. De eerste vond plaats op 9 augustus.

In een krantenbericht van 7 oktober 1748 wordt vermeld dat op 3 oktober in Asperen het Regiment van Schlippenbach is aangekomen.⁵ Dit regiment dragonders bestond uit 750 man en 900 paarden en zou naast Asperen ook in Leerdam en Heukelum ingekwartierd worden. Dit op bevel van *zyne Doorl. Hoogheid den Prins Erf-Stadhouder*. Dit cavalerieregiment bestond uit vijf eskadrons en was genoemd naar de bevelvoerende officier, in dit geval luitenant-generaal Casimir Abraham graaf von Schlippenbach (1680-1755). Voordat deze troepen naar onze streek kwamen waren ze gelegerd in Arnhem, Elburg, Hattem en Wageningen.⁶

*Musketier van het
Regiment Infanterie Oranje-Drenthe*

Maar dit was niet de enige inkwartiering waarvoor Leerdam moest zorgen, zoals blijkt uit de stadsrekening van 1748.⁷ Ook moest voor de inkwartiering van het Regiment Oranje-Drenthe gezorgd worden. Dit infanterieregiment was een onderdeel van het Staatse leger en stond ter repartitie van het gewest Drenthe. Dit betekende dat dit legeronderdeel door het gewest Drenthe onderhouden moest worden, zoals dat ook in alle andere gewesten van de Republiek het geval was.

Waarschijnlijk was het regiment onderweg van de ene garnizoensplaats naar de andere. In 1746 lag het in Nijmegen terwijl het op 27 oktober 1748 te velde was, waarschijnlijk onderweg naar de volgende garnizoensplaats Naarden.⁸

Het werd wel op een bijzondere plaats ondergebracht, nl. in de kerk. Maar deze werd ook nog wel eens meer voor andere doeleinden gebruikt en dan in het bijzonder het koor. Een ruimte die niet voor de kerkdiensten gebruikt werd. Zo werden in de jaren 1636, 1675, 1707, 1751 en 1796 vergaderingen van de Zuid-Hollandse particuliere synode in de kerk gehouden.

Hoe lang het regiment ingekwartierd is geweest is uit de rekening niet op te maken. Er wordt slechts vermeld dat het *vernagt* heeft. Dit kan natuurlijk één nacht geweest zijn, maar misschien ook wel meerdere. En dit lijkt het meest logische. Enerzijds gezien de situatie in het land, anderzijds het werk dat secretaris Van Harsveld had om het administratief te verwerken. Lijsten maken voor één nacht doe je toch niet. De stadsrekening geeft een uitgebreid overzicht van de kosten die de stad moest maken met betrekking tot deze legering. Het ging om:

-betaalt hebbende aan den Schoolmeester Jacobus Masewael en Anna Dalman voor het opruijmen van de kerk en het weder schoonmaken van deselve toen ten tijde door het Regiment van Orange Drenthe, in de kerk heeft vernagt

	F. 6.--.--
-Teunis van Os voor de levering van vijf vuumen ⁹ stro tot gebruik van 't volk van het voorsz. regiment in de kerk	
	F. 10.10.--
-Hendrik Doulant voor de levering van één vum stro	F. 2.10.--
-Peter van Cleef voor de levering van een kwart vum stro	F. --.13.--
-Cornelis Grijns voor de levering van brood	F. 22.15.--
-Johannes van Nievelt voor de levering van kaas	F. 18.18.--
-de secretaris Casparus van Harsvelt wegens vacaties, het formeeren van leijsten en 't schrijven der billetten tot inquantieringh van het patent dragonders	
	F. 38.14.--
-de gerechtsbode Aart de Bie voor het in quartier versorgen van de voorsz. dragonders, soo binnen als buiten de stadt	
	F. 12.--.--
-de lopenden boode Gerrard van Wijck	F. 9.--.--
-de weduwe Huijbert de Bie wegens leverantie van een anker genever voor 't volk van 't voorsz. regiment van Orange Drente	
	F. 10.--.--

Jacobus Masewael en Anna Dalman hadden in 1748 kennelijk niet alle kosten in rekening gebracht. In de stadsrekening van 1750 treffen we opnieuw een post van hen aan ten bedrage van 6 gulden *als doen vergeeten in te brengen voor het opruimen van de kerk alsoo er een regiment voetvolk in moeste vernagten in den jaare 1748.*¹⁰

In 1749 werd er feest gevierd ter gelegenheid van de tot stand gekomen vrede. Magistraat en burgemeesters verteren bij de weduwe van de gerechtsbode De Bie voor een bedrag van F. 130.5.- Hierin waren dan wel de kosten begrepen van hetgeen ze verteerd hadden op de verjaardag van *Sijne Hoogheijd*. Voor het feest leverde Floris de With lint ten bedrage van F. 1.10.--.¹¹

En deze weduwe van bode De Bie bestierde de herberg "in 't Prince Wapen", gelegen op de hoek van de Kerkstraat en Achter de Kerk.

Tekening van de kerk, volgens het onderschrift naar de situatie van 1728.
Coll. Rijksmuseum Amsterdam, Koninklijk Oudheidkundig Genootschap

Ook werden er in 1749 extra wachtposten geplaatst, die een warm vuurtje wel konden gebruiken. Aan brandhout werd uitgegeven F. 59.10.--. Een noot in de stadsrekening geeft aan dat geprobeerd zal worden deze kosten van *Slands ofte officiers wege* terug te krijgen. In de rekening van 1750 vinden we een zelfde vermelding. Maar een terugbetaling komen we niet tegen.

In 1750 was het Regiment van Slippenbach nog in Leerdam, voordat het vertrok naar de volgende garnizoensplaatsen Hasselt, Steenwijk en Vollenhove.¹⁴ In de stadsrekening van dat jaar wordt een betaling vermeld aan Johannes van Nievelt voor huishuur en het stallen van paarden *ten dienste van het regiment van Slippenbergh*. Uitgave F. 41.--.¹⁵

Literatuur, bronnen, noten, indexen

1. Literatuurlijst

Groenveld, Dr. S., en Prof. Dr. G.J. Schutte, *Nederlands verleden in vogelvlucht, De nieuwe tijd: 1500 tot 1813*, Delta 2, Leiden/Antwerpen 1992

Groot, B.J. de, *Heukelum, hoogte in water en vuur*, Heukelum z.j.

Historie Van Den Jegenwoordige geëindigden Oorlog in Vlaanderen en Braband, Van zyn eerste Begin in den Jare 1743, tot deszelfs einde door den Vrede van Aken in den jare 1748. Waarin zowel alle de Belegingen, Veldslagen, Veroveringen in andere Krygsbedryven te Velde, als de merkwaardigste Gebeurtenissen gedurende dien tyd tot de Feestviering van den Vrede binnen de Republiek voorgevallen, beknopt en onpartydig beschreven, en met echte Relasen en andere authentieke Bewysstukken gestaaft worden, Verrykt met een kaart van Vlaanderen en Braband met de aanwyzing van de Marschen en Campementen der Franschen en de voorgevallen Veldslagen. Door J.D.J.

Ringoir, H., *Bijdragen van de sectie Militaire Geschiedenis, Vredesgarnizoenen van 1715 tot 1795 en 1815 tot 1940*, Den Haag 1980

Nijs, Thimo de, en Eelco Beukers, *De Geschiedenis van Holland, Deel II, 1572 tot 1795*, Hilversum 2002

Wikipedia.org

2. Archieven en inventarissen

Nationaal Archief, 's-Gravenhage:

- De Archieven van de Nassause Domeinraad 1581-1811
- Rechterlijk Archief Leerdam 1571-1811

Kenniscentrum Nationaal Militair Museum, Soesterberg

Regionaal Archief Gorinchem

- Gemeente Archief Leerdam
 - Oud Archief 1618-1811
 - Oud Archief t/m 1813
 - Archief 1812-1931

3. Afkortingen

GAL1812	Gemeente Archief Leerdam 1812-1931
NA	Nationaal Archief, 's-Gravenhage
NDR	De Archieven van de Nassause Domeinraad 1581-1811
OAL1618	Oud Archief Gemeente Leerdam 1618-1811
OAL1813	Oud Archief Gemeente Leerdam t/m 1813

4. Noten

1. OAL1813, inv. nr. 212
2. OAL1813, inv. nr. 214
3. OAL1813, inv. nr. 211
4. De Groot, p. 281
5. Leydse courant 03.10.1748
6. Ringoir, p. 87
7. OAL1813, inv. nr. 213
8. Leune, J.M.G., *Verblijfplaatsen van het Staatse leger op 27 oktober 1748*, in: www.hanleune.nl
9. hier zal "vim" bedoeld zijn, wat o.m. honderdtal kan betekenen alsook een hoeveelheid bundels
10. OAL1813, inv. nr. 215
11. OAL1813, inv. nr. 215
12. www.milwiki.nl/dutchregiments
13. OAL1813, inv. nr. 214
14. Ringoir, p. 87
15. OAL1813, inv. nr. 215

Teunis Blom

36e jaargang, nummer 109 / december 2017